

Den rettslige behandlingen av voldtekt

- hvorfor har Norge fått kritikk fra FN?

Av Ragnhild Hennum

I januar 2003 fikk Norge kritikk fra FN's Kvinnekommissjon fordi så få anmeldte voldtektssaker førte til domfellelse. I denne artikkelen drøftes årsakene til denne kritikken.

1. Bakgrunn

I den offentlige debatten har det de siste tyve årene vært betydelig fokus på seksualisert vold generelt og voldtekt spesielt. Gjennom handlingsplaner, offentlige utredninger, stortingsmeldinger ol. er det satt i verk en rekke tiltak for å bekjempe seksualisert vold. Tiltakene går ut på alt fra konkrete støttetiltak til ofre, behandling av overgripere, forskning og kompetanseoppbygging i helsevesen, barnevern og rettsvesenet, samt en rekke lovendringer. I forhold til rettsvesenet har det vært fokus på at voldtekt må tas på alvor slik at flere ofre velger å anmelde, at sakene blir godt etterforsket slik at flere saker ender med tiltale. Gjennom lovendringer og signaler i Stortinget har det også blitt signalisert at straffnivået bør heves noe.

Formålet med den offentlige politikken har altså vært økt bruk av rettsapparatet i saker om voldtekt. Om økt bruk av rettsapparatet er egnet til å begrense omfanget av seksualisert vold er omdiskutert, det er med tyngde blitt hevdet at rettsapparatet i liten grad er et egnet virkemiddel for å bedre kvinner og barns rettigheter (Skjørten 1994 og 2002). I denne artikkelen er ikke mitt hovedfokus om rettsapparatet er egnet til å behandle denne typen saker, jeg skal i stedet forsøke å etterspore endringer i den strafferettslige behandlingen av voldtekt.

Den 21. mai 1981 ratifiserte Norge FN's Kvinnekonvensjon (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women - forkortet til CEDAW). Kvinnekonvensjonen blir overvåket ved at konvensjonsstatene jevnlig rapporterer til kvinnekonvensjonens overvåkingsorgan, Kvinnekomiteen. Denne komiteen kommer med merknader til det enkelte lands rapporter om sin oppfølging av

kvinnekonvensjonen. Norge har til nå sendt inn seks rapporter til komiteen. I januar 2003 kom komiteen med merknader til Norges femte og sjette rapport. I sine merknader påpekte komiteen at vold mot kvinner (fysisk og seksuell) er et brudd på kvinners menneskerettigheter. Under overskriften “Principal areas of concern and recommendations” skriver komiteen blant annet at: “It is also concerned that an extremely low percentage of reported rapes results in trials and convictions and that the police and public prosecutors dismiss an increasing number of such cases” (CEDAW/C/2003/I/CRP.3/Add.2/Rev.1). Komiteen er altså bekymret over at så få voldtektsanmeldelser ender med domfellelse. På tross av at politikken de siste tyve årene har vært rettet inn mot økt bruk av rettsapparatet i voldtektssaker, får Norge altså kritikk for den rettslige behandlingen av denne typen saker.

Formålet med denne artikkelen er å undersøke noen av endringene i den strafferettslige behandlingen av voldtekt de siste tyve årene. Hva er det som har skjedd som gjør at Norge, en av pådriverne for Kvinnekonvensjonen (CEDAW), ender opp med å få påtale fra organet som overvåker implementeringen av konvensjonen.

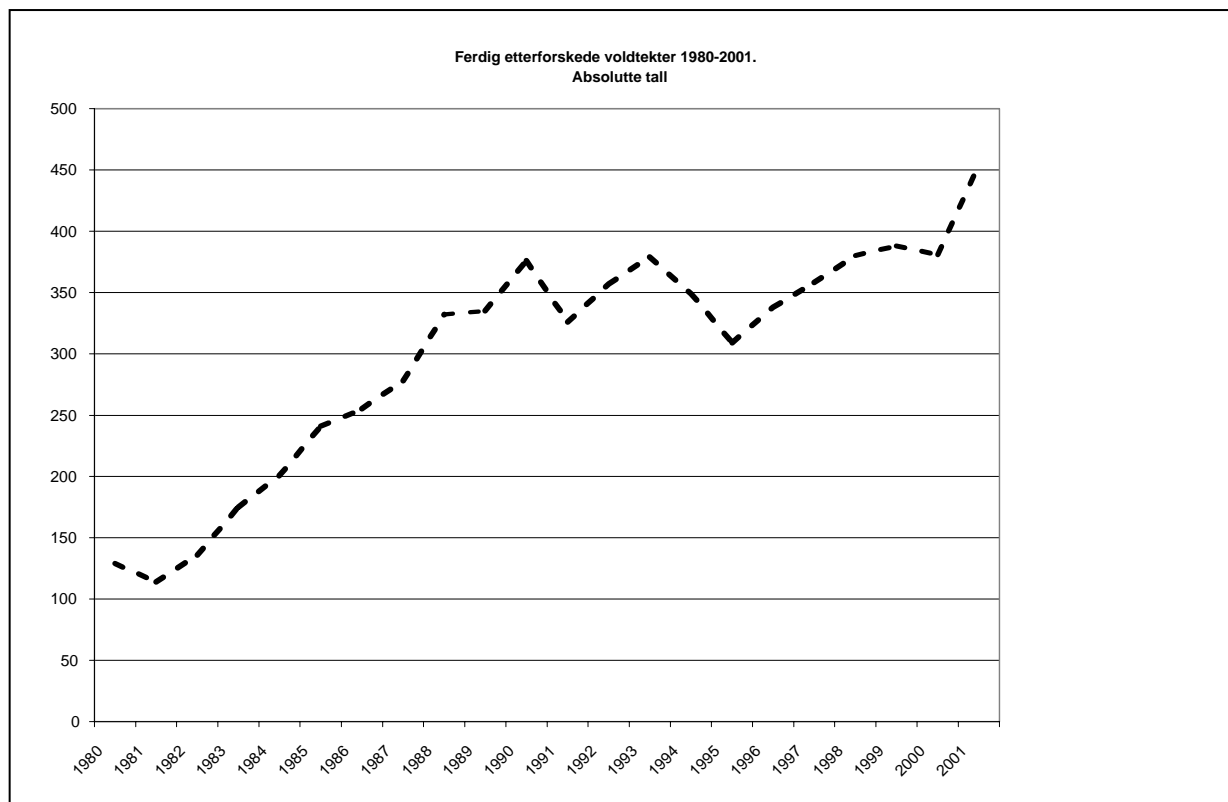
Jeg skrev ovenfor at formålet med den offentlige politikken på dette området hadde vært å øke avdekkingen og dermed antall anmeldelser, å bedre etterforskningen og dermed få flere tiltaler, samt at straffenivået bør heves noe. Med utgangspunkt i tall fra Kriminalstatistikken skal jeg belyse utviklingen på disse tre punktene, for avslutningsvis å komme med noen mulige forklaringer på denne utviklingen.

2. Avdekking

Det første spørsmålet jeg skal besvare er om det har skjedd en økning i antallet anmeldte og etterforskede saker om voldtekt. I Norge finnes det oversikt over antallet etterforskede og pådømte sedelighetslovbrudd siden 1860, da man begynte å utgi kriminalstatistikk. Man har med andre ord god oversikt over de overgrepene som er registrert som kriminalitet, men det er imidlertid all grunn til å tro at det blir begått langt flere tilfeller av voldtekt enn de som anmeldes. Man kan derfor ikke bruke anmeldte/etterforskede tilfeller dersom man ønsker å beskrive det *faktiske* omfanget av voldtekt. Tallene i tabellen nedenfor sier altså kun noe om de registrerte eller

oppdagede tilfellene av voldtekt. Tallene er hentet fra de aktuelle årgangene av Kriminalstatistikken, 2001 er det siste tilgjengelige statistikkåret.

Figur 1.

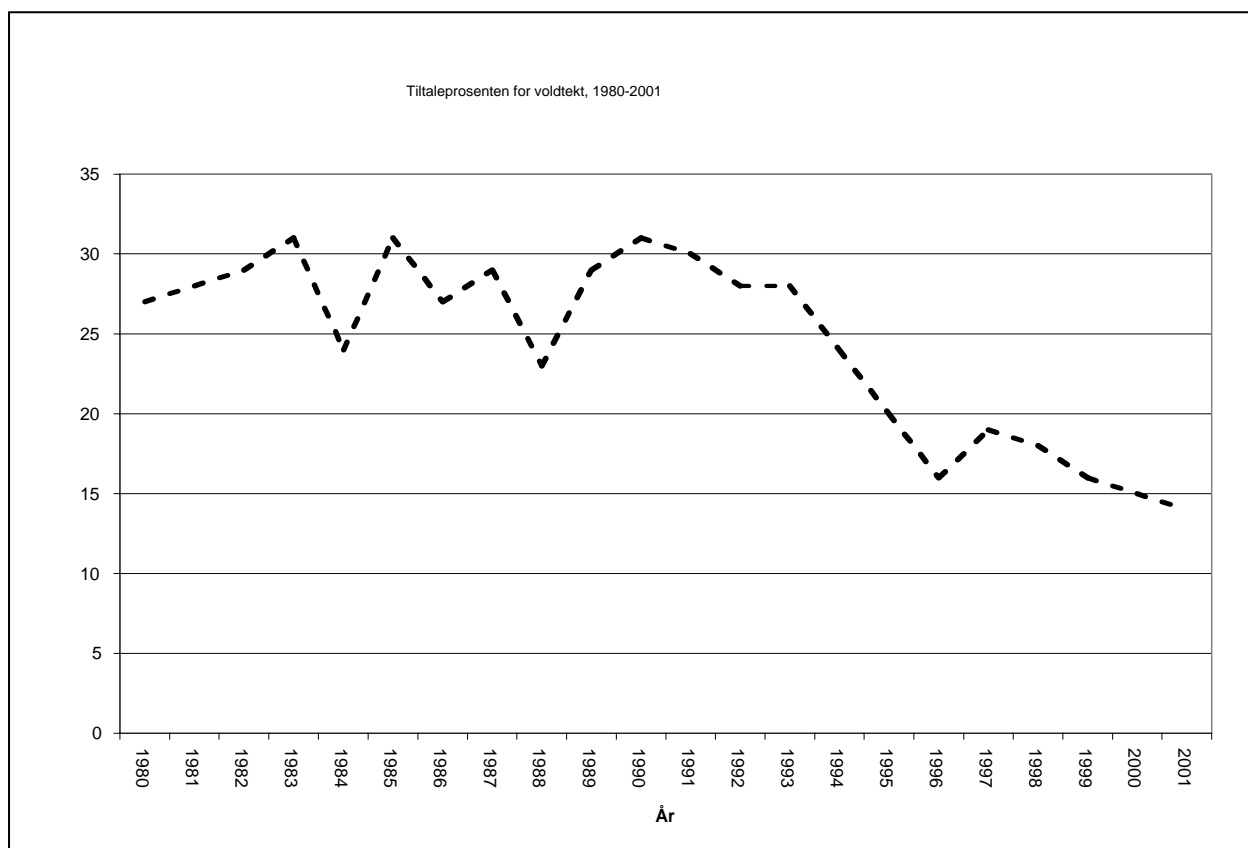

En ser av tabellen at det har skjedd en kraftig økning i antallet ferdig etterforskede saker om voldtekt, fra 129 i 1980 til over 455 i 2001, det er altså slik at det i 2001 etterforskes nesten 4 ganger så mange tilfeller av voldtekt sammenliknet med 1980. De siste tyve årene har det altså skjedd en kraftig økning i antallet anmeldte og etterforskede voldtekter. På dette punktet kan man altså si at myndighetenes mål om økt avdekking og flere anmeldelser er oppnådd, eller i alle fall delvis oppnådd (det er jo fremdeles kun en liten del av alle voldtekter som blir anmeldt til politiet).

3. Tiltaler

Et annet mål med den offentlige politikken har vært at saker om voldtekt skal behandles for domstolene, altså at tiltaleprosenten skal gå opp. I figur 2 fremstilles utviklingen i tiltaleprosenten i perioden 1980-2001. Figuren viser hvor mange prosent av de ferdig etterforskede lovbruddene som ender med at det tas ut tiltale (tiltaleprosenten).

Figur 2.

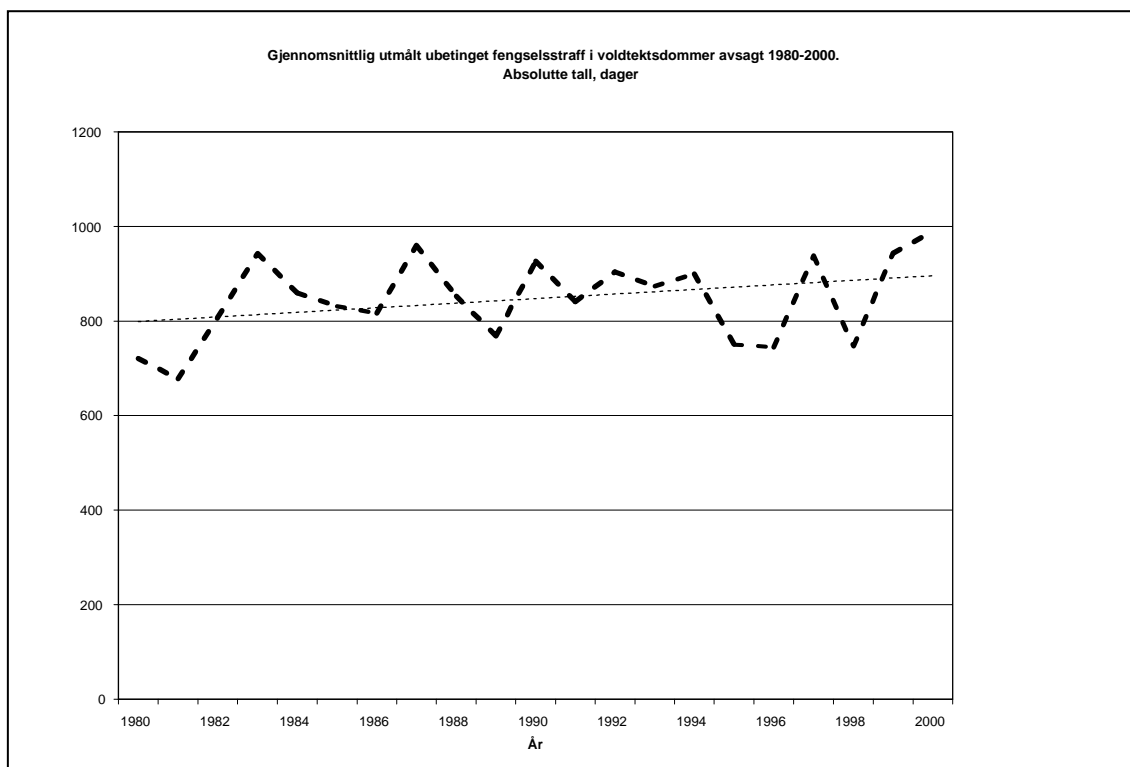
20 %, og siden 1995 har det vært tatt ut tiltale i under 20% av de ferdig etterforskede sakene om voldtekt. For seksuell omgang med noen under 14 år har tiltaleprosenten sunket fra rundt 50% til rundt 40% i perioden 1980-2001.

En ser av tabellen at tiltaleprosenten går opp og ned mellom ca. 25% og 30% i perioden 1980-1990. Etter 1990 går tiltaleprosenten jevn nedover fra like over 30% i 1990 til 14% i 2001. Når man ser på tiltaler går altså utviklingen i stikk motsatt retning av det som har vært målet med den offisielle politikken. Målet var at det skulle tas ut tiltale i flere saker, i stedet ser man altså en helt motsatt utvikling, nemlig at det relativt sett tas ut færre tiltaler i denne typen saker i 2001 enn i 1980.

4. Straff

Det siste spørsmålet dreier seg om myndighetenes målsetning om noe økning i straffnivået er innfridd. En måte å undersøke endringer i straffnivået er å undersøke endringer i den gjennomsnittlige utmålte ubetingede fengselsstraffen, dette er gjort i figur 3.

Figur 3.

En ser av figuren at den gjennomsnittlige utmålte fengselsstraffen for voldtekt har økt. Den stiplede streken som er trukket gjennom kurven er en såkalt trendlinje (en regresjonslinje), som altså viser trenden i utviklingen. Denne linjen er tatt med fordi utviklingen går endel opp og ned, det kan derfor være litt vanskelig å se trenden i utviklingen.

På dette området er altså myndighetenes mål om et noe økt straffnivå oppnådd (eller i alle fall delvis oppnådd). Som jeg sa innledningsvis skal jeg ikke gå inn på om dette målet (økte straffer) er et hensiktsmessig virkemiddel for å bekjempe seksualisert vold. Jeg nøyer meg med å konstatere at figuren viser at myndighetenes ønske om å heve straffnivået er (delvis) oppnådd.

5. Diskusjon

I innledningen skrev jeg at myndighetene gjennom sin politikk på området har ønsket å oppnå økt avdekking/flere anmeldelser, god etterforskning som fører til flere tiltaler og endelig en økning i straffnivået. Av det som er skrevet ovenfor ser en at myndighetenes målsetninger er innfridd både når det gjelder avdekking, og når det gjelder straffnivå. Langt flere tilfeller av voldtekt anmeldes, og etterforskes av, politiet i 2001 sammenliknet med 1980. Det er også slik at gjennomsnittlig utmålt ubetinget fengselsstraff for voldtekt har gått opp i perioden 1980-2001.

Når man ser på tiltaleprosenten er bildet annerledes, myndighetenes mål om at det skal tas ut tiltaler i flere saker er ikke nådd. Dersom man ser på absolutte tall tas det ut flere tiltaler i 2001 enn i 1980, men stigningen i antall tiltaler står ikke i forhold til stigningen i antall ferdig etterforskede lovbrudd. Ser man på tiltaleprosenten ser man en forholdsvis betydelig nedgang fra 1980-2001. Det er denne nedgangen FN's kvinnekommisjon påpeker når de skriver at det er bekymringsfullt at så få av de anmeldte voldtektene ender med fellende dom.

Det er grunn til å spørre seg hvorfor utviklingen har vært slik denne studien viser. Hva er det som har skjedd? Det kan etter mitt skjønn være flere årsaker til at tiltaleprosenten for voldtekt har hatt en betydelig nedgang siden begynnelsen/midten på 1990-tallet.

For det første kan man si at dersom tiltaleprosenten har gått ned for alle forbrytelser er det ikke så merkelig at tiltaleprosenten går ned for saker om voldtekt. Det er imidlertid slik at det ikke har vært en nedgang i tiltaleprosenten for alle lovbrudd, i alle fall ikke en like stor nedgang som for saker om voldtekt. I tillegg er det noen forhold ved voldtekt som gjør at det er vanskelig å sammenlikne disse med alle lovbrudd. For det første er dette et svært alvorlig lovbrudd, det er derfor mest relevant å sammenlikne med andre alvorlige lovbrudd. For eksempel de groveste legemskrenkelsene (legemsbeskadigelse) som har en langt høyere tiltaleprosent (i 2001 48%). I tillegg er det ofte en kjent gjerningsmann i saker om voldtekt, noe som normalt fører til en mye høyere tiltaleprosent. For eksempel henlegges svært mange tyverier fordi politiet ikke klarer å finne frem til gjerningsmannen, dette problemet er

ikke tilstede på samme måte i saker om voldtekt. Den generelle utviklingen i tiltaleprosenten kan med andre ord ikke forklare utviklingen for saker om voldtekt.

En annen mulig forklaring er oppbyggingen av rettsapparatet. Tidlig på 1990-tallet skjedde det en stor reform i rettssystemet. Denne reformen (Toinstansreformen) førte til økt arbeidsbyrde på påtalemyndigheten (statsadvokatene). Det kan være at en slikt økt arbeidsbyrde har vært med å heve terskelen for tiltale. Denne forklaringen svekkes imidlertid av at nedgangen i tiltaleprosenten i denne typen saker kan sees i flere andre europeiske land (Kelly og Regan, 2001). Den norske utviklingen er altså del av en europeisk trend når det gjelder utviklingen av tiltaleprosenten for voldtekt. Endringer i det norske straffesystemet kan neppe være forklaringen på en utvikling som er en del av en internasjonal trend (i de andre europeiske landene er det jo ikke endringer i rettsapparatet som er forklaringen).

En tredje forklaring er at det har skjedd en holdningsendring til saker om seksualisert vold. Tidlig på 1990-tallet skjedde det som av noen har blitt karakterisert som et «backlash» (Bakketeig 2001 og Nielsen 2001 s. 369 flg, se også Sætre 1997). Frem til det tidspunkt hadde den offentlige debatt stort sett vært preget av større forståelse for ofres beskrivelser av seksualisert vold. På begynnelsen av 1990-tallet endret holdningene seg, til større fokus mot menn som var uskyldig dømt, kvinner som hadde skjulte motiv for å fremsette voldtektsanklager osv. Dette førte til at gamle myter om at kvinner selv har skyld i voldtekt fikk ny næring. Man kan si at den offentlige debatt var (og fremdeles er) preget av en større skepsis til seksualisert vold, herunder voldtekt. Denne skeptiske holdningen kan ha gitt seg utslag i nedgang i tiltaleprosent. Når den offentlige debatt er preget av skepsis til kvinner og barns fortellinger om seksuelle overgrep, er det ikke usannsynlig at denne skepsisen også gjør seg gjeldende hos påtalemyndigheten og i domstolene, og at det hever terskelen for å ta ut tiltale.

En fjerde mulig forklaring er at den synkende tiltaleprosenten skyldes at de sakene som anmeldes til politiet i dag er langt vanskeligere å etterforske enn de sakene som ble anmeldt på 1980-tallet. For tyve år siden var det svært sjelden at såkalte bekjentskapsvoldtekter, nachspielvoldtekter eller voldtekter i ekteskapet ble anmeldt til politiet, i dag anmeldes disse i noen grad (selv om det fremdeles er all grunn til å

tro at det er svært mange slike voldtekter som ikke anmeldes). Det er generelt sett vanskeligere å bevise at en voldtekt har funnet sted i saker der offer og gjerningsmann kjenner hverandre på forhånd enn i saker der offer og gjerningsmann er helt ukjente for hverandre. Det er altså mulig at forklaringen på nedgangen i tiltaleprosenten delvis kan tilskrives at politiet har fått flere saker som er vanskelig å etterforske.

6. Finnes det alternativer?

I denne artikkelen har jeg vist at tiltaleprosenten for voldtekt har falt fra 1980-2001, noe som er stikk i strid med det som har vært den uttalte offisielle politikken på området. Årsakene til denne utviklingen finner man etter mitt skjønn dels i en generelt mer skeptisk holdning til seksualisert vold. Dette er imidlertid ikke den eneste forklaringen slik jeg ser det. Utviklingen kan også forklares med at det i dag anmeldes flere saker som er vanskelig å etterforske, enn det ble gjort for 20 år siden.

Man kan spørre seg hva man skal gjøre med dette, hvilke system- eller regelendringer vil føre til flere tiltaler? Noen vil kanskje si at en bedring av politiets etterforskning er det som skal til. En grundigere og kvalitativt bedre etterforskning vil føre til bevis av høyere kvalitet som igjen vil føre til flere tiltaler. En grundig og god etterforskning er selvfølgelig ønskelig i alle straffesaker, og kanskje særlig i de mest alvorlige sakene. Jeg anser det også som en selvfølge at en kvalitativt bedre etterforskning vil føre til flere tiltaler, noe som er ønskelig både for den enkelte utsatte og for samfunnet for øvrig. En økning av tiltaleprosenten ville formodentlig også dempe kritikken fra FN's Kvinnekommisjon. Imidlertid er det visse trekk ved saker om voldtekt som man ikke kan kompensere med god etterforskning. I mange av sakene vil man stå igjen med to vitneforklaringer som er motstridende (gjerningsmannen sier en ting og offeret det motsatte). Dette vil ikke endre seg selv om etterforskningen blir bedre, voldtektssaker vil i mange tilfeller ha en svært vanskelig bevissituasjon.

Dersom man på tross av god etterforskning ikke er i stand til å oppfylle kravene til bevis, vil noen si at da er det beviskravene det er noe i veien med. Da må man senke kravene til bevis. Dette er neppe en farbar vei. For det første kan det neppe aksepteres at man har et strengt beviskrav for noen lovbrudd og et annet mindre strengt for andre lovbrudd. For det andre er fengselsstraff en inngripende samfunnsmessige reaksjon,

det er statens ytterste maktmiddel. Ut fra alminnelige rettferdighetsbetraktninger må man kreve en høy grad av sikkerhet for å bruke et så sterkt virkemiddel. For det tredje innebærer dom for voldtekt eller seksuelle overgrep i svært mange tilfeller mer enn den tiden vedkommende må sone i fengsel, ofte får dommen alvorlige følger for vedkommendes familieliv, arbeidsliv og generelle omdømme. Dette gjør at man må kreve høy grad av sikkerhet for å stemple noen som gjerningsmann. Alt i alt er det neppe noen vei å gå å senke kravene til bevis i denne typen saker (eller noen andre saker for den sakens skyld).

Min konklusjon er med andre ord at det er begrenset hvor mye man kan oppnå gjennom endringer av vårt nåværende system. Uansett hva man gjør vil man trolig ende opp med mange saker der det ikke er tilstrekkelig bevis til å reise tiltale. I 2001 ble 455 voldtekter ferdig etterforsket av politiet, av disse ble det kun tatt ut tiltale i 63 (14%) dette betyr at det sitter 392 kvinner rundt i landet som føler at de ikke ble trodd. Selv om man gjennom forbedringer av etterforskningen skulle oppnå en betydelig høyere tiltaleprosent - la oss si 50% - vil det fremdeles være mange kvinner som føler at deres sak ikke ble tatt alvorlig av samfunnet. Disse kvinne har gått gjennom den belastningen det er å anmelde en voldtekt (avhør, legeundersøkelse, osv) uten at de har oppnådd noe.

Kanskje må man spørre seg om det er andre system som bedre kan ivareta det man ønsker å oppnå. Kan man for eksempel tenke seg bruk av sivile konfliktløsningsmodeller som for eksempel konfliktråd i saker om seksualisert vold? Konfliktrådene er tenkt som et alternativ til strafferettslig behandling av lovbrudd, og de er ment å være alternative konfliktløsningsorgan. Tanken er at det gjennom et møte mellom offer og gjerningsmann skal skje en forsoning eller gjenoppretting av relasjonen mellom partene (Dullum 1996, s. 20). Konfliktrådene skal både ansvarliggjøre gjerningsmannen og gi offeret mulighet til oppreisning. I en artikkel fra 1996 drøfter den norske kriminologen Liv Finstad bruk av alternativ konfliktløsning i saker om seksualisert vold. Et overordnet mål for kriminalpolitikken når det gjelder seksualisert vold må være å *«fremme gjerningsmennenes erkjennelse om at de har gjort noe galt»* hevder Finstad (1996, s. 42). Først når gjerningsmannen erkjenner det skadelige eller gale han har gjort, vil han slutte å foreta denne type handlinger. Finstad fremholder at dagens rettssystem er lite egnet til å fremme slik

erkjennelse. Hun foreslår derfor et alternativt system der offer og gjerningsmann kan møtes i et såkalt ”ansvarliggjørende nabolagsmøte”. Dette er møter der både partene i konflikten og deres venner, familie, arbeidskolleger osv. også kan møte. Deltakerne snakker sammen om lovbruddet, og det legges vekt på hvilke konsekvenser lovbruddet har hatt for partene. På møtene skal det også utarbeides en handlingsplan for gjenoppretting av de skadene som er forvoldt. Offeret får i et slikt system tilbake «eiendomsretten» til sin sak, og hun får mulighet til å konfrontere lovbrøyteren med skaden han har påført henne gjennom overgrepet. Finstad hevder at dette systemet kan fremme gjerningsmannens erkjennelse av den skaden han har påført offeret (ibid. s. 58).

Selv om alternativ konfliktløsning kanskje kan være svaret på noen av de problemene som er knyttet til dagens strafferettslige behandling av saker om seksuelle overgrep mot barn, er det flere betenkeligheter knyttet til å bruke megling mellom offer og gjerningsmann i denne typen saker (for en nærmere redegjørelse se Hennem 2000). Man kan spørre om det er rimelig å oppfatte voldtekt som en konflikt mellom offeret og gjerningsmannen. Dersom det ikke er en konflikt mellom partene er det ikke sikkert at megling mellom partene vil løse noe som helst. I tillegg er det ofte store maktforskjeller mellom offer og overgriper i denne typen saker. Når maktforskjellene er store vil det ikke være mulig å oppnå den likeverdige diskusjonen som er en forutsetning for at et meglingsmøte skal fungere.

Slik jeg ser det er ingen av disse alternative modellene noen fullgod løsning på de vanskelighetene denne type saker innebærer. På den annen side er heller ikke dagens rettslige behandling av disse sakene tilfredsstillende. Man kan spørre seg hva man skal gjøre? Etter mitt skjønn finnes det ikke noe enkelt svar på dette. Kanskje er svaret at samfunnsmessige tiltak, det være seg rettslig behandling eller alternativ konfliktløsning, blir svært «fattige» forsøk på å løse et samfunnsmessig problem. Et problem som har sitt utspring i de grunnleggende maktforskjeller som eksisterer mellom kjønnene.

Litteratur

Bakketeig, Elisiv (2001): "Hvorfor er feltet seksuelle overgrep mot barn preget av stereotyper oppfatninger?". I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*. Nr. 4, 2001.

Dullum, Jane med enkelte bidrag av Nils Christie (1996): *Konfliktådene*. Oslo: Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Finstad, Liv (1996): «Rettsapparatet som erkjennelses-system» I: *Materialisten*. 1996, s. 41-62.

Hennum, Ragnhild (2000): "Finnes det alternativer til dagens rettslige behandling av saker om seksuelle overgrep mot barn." I: *Materialisten*. Nr. 1/2 2000.

Kelly, Liz og Linda Regan (2001): *Rape: the forgotten issue? :a European research and networking project*. University of North London, Child and Woman Abuse Studies Unit.

Nielsen, Beth Grothe (2001): *Straffesystemet i et barneperspektiv - seksuelle overgrep mod børn i familien*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Skjørten, Kristin (1994): «Problemer ved bruk av legalstrategi mot vold og seksuelle overgrep i familien» I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidensab*. 1994, s. 280-294.

Skjørten, Kristin (2002): *Lov og rett mot familievold?* Oslo : Pax.
Sosialdepartementets Veileder : «Seksuelle overgrep mot barn. Veileder for folk som arbeider med barn, eller som kommer i kontakt med barn, som har vært utsatt for seksuelle overgrep.» Utarbeidet av Anne Paulsen. Oslo: Sosialdepartementet 1992.

Sætre, Marianne (1997): «Samfunnsproblemet som forsvant. En kritikk av tendensen til å minimalisere omfanget av seksuelle overgrep mot barn.» I: *Tidsskrift for Den norske psykologforening*. 1997, s. 53-61.